

TEMA MONOGRÀFIC

Presentació. Infantesa, arts i educació: reptes
metodològics en la historiografia educativa¹
*Presentation. Childhood, Arts & Education:
Methodological Challenges in Educational
Historiography*

Pere Capellà Simó

pere.capella@uib.cat

Universitat de les Illes Balears. GEDHE-IRIE (Espanya)

Llorenç Gelabert Gual

llorens.gelabert@uib.es

Universitat de les Illes Balears. GEDHE-IRIE (Espanya)

Data de recepció de l'original: març de 2020

Data d'acceptació: juny de 2020

La història de l'educació artística és un camp encara a desenvolupar en molts països occidentals i, metodològicament, exigeix la superació d'un bon nombre d'entrebancs. D'entrada, sobresurt la qüestió relativa als propis límits de l'àmbit. Adesiara s'ha volgut discernir entre l'ensenyament de les arts

¹ Aquest monogràfic s'ha coordinat en el marc del projecte *Cultura y prácticas escolares en el siglo XX*. EDU2017-82485-P, finançat pel Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats (MCIU), l'Agència Estatal d'Investigació (AEI) i el Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER, UE), i del projecte *Entre ciudades: el arte y sus reversos en el periodo de entre-siglos (XIX-XX)*, PID2019-105288GB-I00, finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació (MCIU) i l'Agència Estatal d'Investigació (AEI).

–relatiu a la formació dels artistes, artesans o intèrprets– i l’educació artística pròpiament dita, que persegueix la formació integral dels infants per mitjà de l’expressió plàstica, musical o corporal. A tall d’exemple, a la fi del segle passat el pedagog i compositor mallorquí Baltasar Bibiloni advertia que «el conservatori forma els professionals que un dia ocuparan els escenaris musicals; els mestres d’Educació Musical actuaran, des de l’escola primària, per tal que, el dia de demà, els seus alumnes siguin els oients lúcids que omplim les sales de concerts».²

Tanmateix, aquesta distinció, heretada dels mètodes pedagògics actius de començament del segle xx, respon a unes coordenades històriques concretes,³ per consegüent, la possibilitat d’analitzar cada camp separatament de manera diacrònica esdevé, pel cap baix, inviable. Fins i tot en ple segle xx, les escoles de Belles Arts encara acollien alumnes preadolescents a començament de la centúria, una realitat que, en els conservatoris de música, s’allarga fins a l’actualitat. Per tot plegat, en el títol del present monogràfic hem defugit l’ús del terme «educació artística», amb l’objectiu de considerar, des de la historiografia educativa, l’entramat complex de relacions i correspondències entre la infantesa, les arts i l’educació.

Ben mirat, la proposta d’aglutinar en un únic volum recerques vinculades tant a la pedagogia musical com a la de les arts plàstiques no deixa d’ésser un efecte de l’aparat educatiu actual. En aquest sentit, el present monogràfic constitueix una de les primeres aproximacions conjuntes a totes dues disciplines des de l’àmbit de la història de l’educació. En el cas de les arts visuals, la historiografia educativa s’ha concentrat en tres focus principals d’atenció: la història de les institucions, les monografies d’artistes-pedagogs i els tractats i manuals. En terres de parla catalana, sobresurt primerament l’obra magna d’Alexandre Galí, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya*,⁴ així com la cada cop més nombrosa bibliografia sobre l’Acadèmia de Belles Arts de Barcelona.⁵ Tocant a les monografies, destacaríem, entre d’altres, l’assaig de Salvador Domènech sobre Manuel

2 BIBILONI LLABRÉS, Baltasar. «Música i estudis de mestre», *Estudis Balearics*, 80/81 (1998), p. 129-133.

3 De fet, aquesta concepció, que defuig l’aforisme *ars gratia artis*, roman plenament en vigor, malgrat les vicissituds i els entrebancs persistents que n’han dificultat la implementació a l’escola.

4 GALÍ, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*, 22 vol. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1978-1986.

5 Impossibile de ressenyar aquí de manera exhaustiva, remetem a un estudi recent: GRAS, Irene; FREIXA, Mireia (Coord.). *Acadèmia i Art. Dinàmiques, transferències i significació en època moderna i contemporània*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2016.

Ainaud,⁶ les aproximacions respectives de Roser Masip i Albert Mercadé a la figura de Francesc Galí,⁷ els treballs d'Esteve Prat dedicats a Víctor Masriera⁸ o l'estudi de Mireia Guillaumes i Roser Juanola sobre Esther Boix i Ricard Creus.⁹ En el camp, força ampli, dels tractats —en el qual sobresurten, en el marc internacional, els treballs de Juan Bordes—¹⁰ cal citar la tesi doctoral d'Esther Collados, que conté el catàleg dels manuals escolars de dibuix publicats a Espanya entre 1915 i 1990.¹¹ Finalment, cal no descuidar l'àmbit de les reunions d'investigadors, en el qual les actes de les sis edicions de les Jornades sobre Història de l'educació artística, organitzades per la Universitat de Barcelona entre 1994 i 2005,¹² esdevenen de menció ineludible.

En el cas de la música, la historiografia s'ha concentrat, preferentment, en la història de les institucions i en l'estudi de les trajectòries dels pedagogs reformadors. Així, d'entrada, cal destacar, la contribució recent de Maria Serrat sobre el Conservatori del Liceu,¹³ que completa el treball de referència de Xosé Aviñoa.¹⁴ La primera etapa del Conservatori de Música de València

6 DOMÈNECH, Salvador. *Manuel Ainaud i la tasca pedagògica a l'Ajuntament de Barcelona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 1995.

7 VEGET MASIP, Roser. «El pintor Francesc d'Assís Galí. Nova visió pedagògica de l'ensenyament artístic». Tesi doctoral dirigida per Manuel Ruiz Ortega. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1994; i MERCADÉ, Albert. «Francesc d'Assís Galí (1880-1965): vida, obra i pensament». Tesi doctoral dirigida per Antoni Marí Muñoz. Universitat Pompeu Fabra, 2013.

8 PRAT PAZ, Esteve. «Víctor Masriera Vila (1875-1938). Pedagóg de l'Art. Mestre en la Didàctica del Dibuix». Tesi doctoral dirigida per Roser Masip Boladeras. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2009.

9 GUILLAUMES, Mireia; JUANOLA, Roser. *Esther Boix i Ricard Creus, creador del taller d'arts visuals de L'Arc*. Girona: Documenta Universitària, 2007.

10 BORDES, Juan. *Historia de las teorías de la figura humana* Madrid: Cátedra, 2003; i BORDES, Juan. *La infancia de las vanguardias. Sus profesores: de Rousseau a la Bauhaus*. Madrid: Cátedra, 2007.

11 COLLADOS CARDONA, Esther. «Anàlisi dels mètodes de dibuix a l'ensenyament obligatori a través dels llibres de text (1915-1990)». Tesi doctoral dirigida per Roser Masip Boladeras. Universitat de Barcelona, 2004.

12 *I Jornades sobre Història de l'Educació Artística. Barcelona, 19 i 20 de maig de 1994*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1994; *II Jornades sobre Història de l'Educació Artística. Bellaterra, 3 i 4 de juliol de 1996*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1996; *III Jornades sobre Història de l'Educació Artística. Barcelona, 29 i 30 d'octubre de 1998*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1998; *IV Jornades sobre Història de l'Educació Artística: la perspectiva expressionista i els llibres de text per a l'educació artística. Barcelona i Girona, 24 i 25 de novembre de 2001*. Girona: Universitat de Girona, 2001; *V Jornades sobre Història de l'Educació Artística: històries de vida y educación de las artes visuales. Barcelona, 20 i 21 de febrer de 2003*. Girona: Universitat de Girona, 2003; *VI Jornades sobre Història de l'Educació Artística. Terrassa, 1, 2 i 3 de setembre de 2005*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2005.

13 SERRAT MARTÍN, Maria. *Origen del Conservatori del Liceu (1837-1967)*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca [Colección Música Viva, 5], 2018.

14 AVIÑO, Xosé. *Cent anys de Conservatori*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1986.

ha estat revisada, també recentment, per Ana Fontestad Piles.¹⁵ En el cas del Conservatori Professional de Música i Dansa de les Illes Balears, cal remetre a l'estudi de Sebastià Serra Busquets, inclòs en el número monogràfic que la revista *Estudis Baleàrics* va dedicar a la història de l'entitat.¹⁶

Pel que fa a les individualitats, realment les figures més remarcables en l'àmbit català al llarg del segle xx foren Joan Llongueres i Badia (1880-1953), deixeble del pedagog suís Jacques-Émile Dalcroze, Manuel Borgunyó i Pla (1884-1973) i Ireneu Segarra i Malla (1917-2005). La figura de Llongueres ha estat revisada per Nèlida Monés Mestre en el marc de la seva tesi doctoral¹⁷ i també ha estat objecte d'una contribució posterior de Núria Trias, néta del pedagog.¹⁸ Quant al dalcrozisme a Catalunya i Mallorca, són destacables les aportacions de Francesca Comas Rubí¹⁹ i d'altres membres del Grup d'Estudis d'Història de l'Educació (GEDHE) de la Universitat de les Illes Balears.²⁰ Pel que fa a Manuel Borgunyó, contemporani de Llongueres i creador d'una metodologia eclèctica que duia per títol *Mètode-Eurítmic-Vocal-Tonal*, esdevé ineludible citar les tesis doctorals de José Luis Heredia Argoiz²¹ i de Javier González Martín.²² Finalment, la figura del monjo montserratí Ireneu Segarra ha estat objecte de diverses aproximacions, entre les quals sobresurten les de

15 FONTESTAD PILES, Ana. *El Conservatorio de Música de Valencia: precedentes e historia temprana (1850-1910)*. València: Institut Valencià de la Música, 2011.

16 SERRA BUSQUETS, Sebastià. «El Conservatori professional de música i dansa de Balears: memòria i perspectiva històrica», *Estudis Baleàrics*, 80-81 (2005), p. 34-41.

17 MONÉS MESTRE, Nèlida. «Joan Llongueres (1883-11953), introductor del dalcrozisme a Catalunya: política, cultura i art del noucentisme». Tesis doctoral dirigida per Josep Termes. Universitat Pompeu Fabra, 2000.

18 TRIAS, Núria. «Cincuenta aniversario de Joan Llongueres», *Música y Educación: Revista trimestral de pedagogía musical*, 54 (2003), p. 133-135.

19 COMAS RUBÍ, Francesca. «La pedagogia musical a Mallorca. La introducció del mètode d'educació pel ritme d'Émile-Jacques Dalcroze (1909-1922)», *Educació i Cultura: revista mallorquina de pedagogia*, 10 (1997), p. 39-48.

20 COMAS RUBÍ, Francesca; MOTILLA SALAS, Xavier; SUREDA GARCIA, Bernat. «Pedagogical innovation and music education in Spain: Introducing the Dalcroze method in Catalonia», *Paedagogica Historica, International Journal of the History of Education*, 50-3 (2014), p. 320-337.

21 HEREDIA ARGÓIZ, José Luis. «Manuel Borgunyó y el método eurítmico vocal y tonal». Tesis doctoral dirigida per Vicente Galbis López i María Asunción Gómez Pintor. Universidad de Salamanca, 2014.

22 GONZÁLEZ MARTÍN, Javier. «Manuel Borgunyó y la educación musical en España. Historia y avatares de una frustración». Tesis doctoral dirigida per Juan Fernández Sierra. Universidad de Almería, 2016.

Joaquim Garrigosa i Massana,²³ d'Aina Dols²⁴ o de Llorenç Gelabert i Xavier Motilla.²⁵

D'altra banda, la historiografia musical compta, com a tret distintiu, amb la proliferació recent, en el marc hispànic, d'estudis dedicats a l'època del franquisme. Destacaríem aquí les tesis doctorals de María del Rosario Castañón Rodríguez²⁶ i d'Eva Margarita Gallardo Camacho,²⁷ l'anàlisi de Consuelo Allué Villanueva de les cançons populars introduïdes per la Secció Femenina²⁸ i l'aportació de Javier González Martín al voltant de la tutela de la formació musical durant el període.

Amb aquests precedents, en resum, el present monogràfic pretén eixamplar el debat i l'intercanvi d'estudis, tant teòrics com historiogràfics, de l'àmbit. Ens proposem abraçar, globalment, la pedagogia musical i artística centrada en l'infant i desenvolupada en qualsevol context educatiu. Cronològicament, el número abraça la pràctica totalitat del segle xx, des del 1900 fins a la dècada de 1980, i, pel que fa als límits geogràfics, s'ajusta als territoris de parla catalana, sense oblidar-ne el marc d'influència. Els continguts del volum es desenvolupen a partir de tres línies temàtiques proposades als investigadors.

Seguint les tradicions historiogràfiques abans indicades, hem volgut insistir, en primer lloc, en la revaloració de les figures docents. Fet i fet, la formació d'un professorat especialista es presenta com un debat educatiu intermitent en la història de la pedagogia artística. Per tot plegat, la figura del professor

23 Vegeu-ne la contribució més recent: GARRIGOSA MASSANA, Joaquim. «Escola de Pedagogia Música. Mètode Ireneu Segarra», *Perspectiva escolar*, 372 (2013), p. 16-19

24 DOLS SALAS, Aina. «La música d'enconar. Vint-i-cinquè aniversari de l'Escola de Música (Mètode Ireneu Segarra) de Palma o la maduresa d'un projecte centrat en l'educació», *IN: Revista Electrònica d'Investigació i Innovació Educativa i Socioeducativa*, 1 (2008), p. 225-236

25 GELABERT GUAL, Llorenç; MOTILLA SALAS, Xavier. «Aproximación al movimiento de renovación de la práctica educativa a través de la Escuela de Pedagogía Musical-Método Ireneu Segarra», GONZÁLEZ, Sara; MEDA, Juri; MOTILLA, Xavier; POMANTE, Luigiaurelio (Ed.). *La práctica educativa. Historia, memoria y patrimonio*. Salamanca: FarenHouse, 2018, p. 573-582

26 CASTAÑÓN RODRÍGUEZ, María del Rosario. «La educación musical en España durante el franquismo (1939-1975)». Tesis doctoral dirigida per Agustín Escolano Benito. Universidad de Valladolid, 2009. Vegeu, també, CASTAÑÓN RODRÍGUEZ, María del Rosario. «El profesorado de educación musical durante el franquismo», *Revista electrónica interuniversitaria de formación del profesorado*, 12/4 (2009), p. 97-107.

27 GALLARDO CAMACHO, Eva Margarita. «La educación musical en España durante la etapa franquista desde la perspectiva de tres revistas de impacto de la época». Tesis doctoral dirigida per Daniel Mateos Moreno. Universidad de Málaga, 2012.

28 ALLUÉ VILLANUEVA, Consuelo. «Canciones populares para niñas de la Sección Femenina de la Falange. Estudio de un cuaderno manuscrito de 1953», *Huarte de San Juan. Filología y Didáctica de la Lengua*, 16 (2016), p. 81-110.

de dibuix o de música és històricament associable a la d'un creador que, de manera permanent o esporàdica, s'introdueix en l'experiència educativa, tot generant un cúmul d'interferències entre una i altra pràctica que, en molts casos, romanen a l'espera de noves aproximacions. En segon lloc, hem fixat l'atenció en el patrimoni històric educatiu, tant material com immaterial, ja que és objecte d'un dels debats emergents dins el cos global de la disciplina històrica educativa.²⁹ En tercer i últim lloc, hem considerat indispensable insistir en les connexions internacionals que –amb més o menys influència, en funció de les vicissituds– van definir la història de la pedagogia musical i artística en terres de parla catalana al llarg del període indicat d'estudi.

Amb tot, el volum integra una suma de set articles, que hem ordenat de manera cronològica. En el primer, Pere Capellà Simó explora el pensament pedagògic del pintor Fèlix Mestres i Borrell (1873-1933), un vessant desatès de la trajectòria de l'artista, que demostra la seva presa de partit a favor de posicionaments clarament reformadors.

En el segon article, el professor Renaud d'Enfert, de la Universitat de Picardie-Jules Verne, aprofundeix en el perfil de Gaston Quéniux (1864–1951), artífex de la transcendent reforma educativa francesa d'ensenyament del dibuix de 1909, tot apuntant-ne la repercussió internacional.

El tercer article, de Javier González Martín, professor de la Universitat d'Almeria, es concentra en la figura del pedagog musical Manuel Borgunyó i Pla (1884-1973) i el seu pas per Igualada, arran de la creació, el 1921, del conservatori de música de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera.

El quart article presenta una suggestiva contribució a l'estudi de la cultura immaterial de l'escola, a través d'un repertori de dues-centes cançons anteriors a la Guerra Civil, compilades i analitzades per l'investigador Miquel Jaume i Campaner.

En el cinquè article, Esther Collados, especialista en el camp del llibre de text de dibuix, examina un dels nombrosos manuals publicats per Luis Gil de Vicario (1900-1959). Creador, el 1944, de la Càtedra de Pedagogia del Dibuix de la Universitat de Barcelona –la primera de l'Estat–, Gil de Vicario esdevé una figura clau per a comprendre el curs de la història de la matèria durant del primer franquisme.

En el sisè article, Zsuzsanna Polyák, professora de la Universitat Eötvös Loránd, de Budapest, es concentra en els inicis de la difusió internacional de

29 MOTILLA SALAS, Xavier. «La Conservació i l'estudi del patrimoni historicoeducatiu a Espanya en l'actualitat», *Educació i Història*, 17 (2011), p. 161-270.

la tasca pedagògica del musicòleg Zoltán Kodály (1882-1967). En concret, analitza el contingut i l'abast de les conferències internacionals, simposis, cursos d'estiu i programes creats a Hongria per als visitants estrangers. Així mateix, aprofundeix en l'estudi de l'Institut Pedagògic de Música Zoltán Kodály, a Kecskemét, i en les societats Kodály creades en diferents països. L'article culmina amb la creació de la Internacional Kodály Society el 1975.

El setè i últim treball, obra de Llorenç Gelabert Gual i Xavier Motilla Salas, se situa en l'horitzó del marc cronològic del monogràfic i analitza el transcendent mètode musical d'Ireneu Segarra i Malla (1917-2005) des de la perspectiva dels seus referents pedagògics, entre els quals sobresurten Manuel Borgunyó i Zoltán Kodály, tractats en el present volum.

En conjunt, els articles compilats conformen un repertori succint de subjectes i vestigis que il·luminen, des d'una determinada perspectiva, l'entramat complex d'intercanvis entre la infantesa, les arts i l'educació que se succeïren al llarg de tres períodes fàcilment observables: l'anterior a la Guerra Civil, la postguerra i la fi de la dictadura.

Per concloure, voldríem manifestar, un cop més, la nostra gratitud als sis investigadors presentats, així com als responsables de la revista *Educació i Història*, per haver acceptat, des del primer moment, la nostra proposta.